

ZNAČENJE GAJEVE »DANICE«

Uz njezino ponovno objavljivanje

I V O F R A N G E Š

Reprint izdanje »Danice«, njezinih petnaest godišta (od 1835. do 1849.) obuhvaćenih u pet omašnih svezaka, javlja se kao značajan događaj hrvatske kulturne i književne povijesti. I upravo zbog dosega i vrijednosti pothvata korisno je podsjetiti se na nekoliko znamenitih godišnjica koje, jednako kao i »Danica«, rječito govore i o hrvatskoj kulturi uopće i o prvom hrvatskom književnom časopisu. Pune se ove godine ravno dva stoljeća otkako je u Zagrebu objavljen prvi, nažalost nesačuvan, hrvatski periodički list, publikacija koja stoji negdje između novina i časopisa, pisana doduše latinski, što je u to vrijeme bilo i prirodno, ali značajna kao početak novinske tradicije koja raste i razvija se već dvije stotine godina. »Ephemerides Zagrabienses« (Zagrebačke novine) poznate su nam danas tek po jednom oglasu u drevnom kalendaru, iako je od njih izišlo čak pedeset brojeva.¹ Ni drugi pokušaj da Zagreb petnaest godina kasnije (1786) dobije novine, pokušaj ovog puta na njemačkom jeziku, »Agramer deutsche Zeitung« (Zagrebačke njemačke novine), nije nam sačuvan.² Sačuvane su tek treće novine »Kroatischer Korrespondent« (Hrvatski dopisnik), iz 1789, također na njemačkom jeziku, objavljivane, doduše, u Hrvatskoj ali pisane i tiskane uglavnom za potrebe oficira koji su u Hrvatsku došli pred veliku vojnu operaciju protiv tur-

¹ O tim je pokušajima pisano malo. Valja spomenuti prije svega knjižicu I v e H e r g e š i ć a, *Hrvatske novine i časopisi do 1848*, Matica hrvatska, Zagreb 1936, str. 12–13. Hergešić se oslanja uglavnom na rezultate V j e k o s l a v a K l a i ć a, *Knjižarstvo u Hrvata*. Studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige. Kugli, Zagreb 1922, ali je njegova knjižica prvi sustavan prikaz predmeta. Autor, međutim, za prve hrvatske novine misli da se nisu nikad pojavile i da je spomenuti oglas Čeha Antuna Jandere u *Calendarium Zagrabiense* za 1771. zapravo sve što je od njegove zamisli ostalo. Tek je u novije vrijeme ustanovljeno da su novine (ustvari tjednik) zaista izlazile i da je tijekom 1771. objavljeno 50 brojeva. Usp. o tome D r V a l e n t i n P u t a n e c, *Dva priloga za našu bibliografiju*, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 21, JAZU, Zagreb 1951, str. 255–261. Njegove podatke preuzima i J o s i p H o r v a t, *Povijest novinstva Hrvatske*, Stvarnost, Zagreb 1962, str. 46.

² Vidi H o r v a t, *nav. djelo*, str. 52.

skog Beograda.³ Ostavit ćemo ovom prilikom po strani druge uspjele i neuspjele pokušaje da hrvatska javnost dobije informativne novine na hrvatskom jeziku. Spomenut ćemo ipak dvojezični »Il Regio Dalmata« (Kragljski Dalmatin), ne samo zato što i njega valja ubrojiti među spomenute značajne godišnjice (ove se godine puni stotinu šezdeset i pet godina od njegova izlaska u Zadru, 1806), nego jer je to prvi hrvatski list na narodnom jeziku i što se taj jezik, premda je list glasilo francuskog Napoleonova režima, jasno naziva hrvatskim.⁴ Uostalom, tek je Ferdo Šišić upozorio na dalekovidne pokušaje francuskih okupacionih vlasti da se iz Dalmacije, odnosno iz »Ilirskih pokrajina«, riješi još uvijek otvoreno pitanje hrvatskoga književnog standarda.⁵ Korisno je podsjetiti na Marmontova nastojanja u času kad govorimo o »Danici« i o Gaju, jer i ona svjedoče o činjenici da je pitanje, koje se nametalo već od nastanka hrvatske umjetne književnosti, početkom devetnaestog stoljeća počelo sazrijevati do te mjere da su ga čak i stranci željeli skinuti s dnevnog reda; osim toga, ta nas nastojanja još jednom upozoravaju koliko je Gaj djelovao u duboko zasječenom koritu jedne velike povijesne bujice, koliko je Gaj odista bio čovjek koji je smisao povijesti osjetio u potpunosti: njegova je genijalnost bila u sposobnosti da spozna i prihvati ono što je bilo najprirodnije i – paradoksalno ali istinito rečeno, – najjednostavnije. Moguće je to samo onim izuzetnim ljudima koji osluškuju bilo povijesti i dišu njezinim dahom.

Ali, broj godišnjica vezanih uz ovaj događaj nije time iscrpen. Reprint izdanje »Danice« započeto je stotinu trideset i pet godina poslije pojave njezina prvog broja (na kajkavskom dijalektu), a čitav komplet, predaje se javnosti o još jednoj stotridesetipetgodišnjici: jer u drugome godištu Gaj naglo, srčano i vidovito, napušta rodni kajkavski dijalekat i nošen pravom spoznajom problema usvaja jedino moguće rješenje: štokavski govor diže na visinu nacionalnog standarda. Veliki slovenski slavist Matija Murko, izvanredan poznavalac hrvatskog preporoda i naše narodne poezije, s pravom je isticao činjenicu neobičnu u povijesti stvaranja standardnih jezika; »jer je – kaže on – samo po sebi posve neobično da se stolica kulturnoga i državnoga života podvrgne drugim pokrajinama. Stoga hrvatske kajkavce valja u književnoj povijesti u zvijezde kovati, a ne možda potcjenjivati.«⁶ To što Murko govori za kajkavce vrijedi prije svega za Gaja, koji se postarao i za književni jezik, i za zvijezde: zvijezda njegova, i uopće hrvatskih kajkavaca, bila je »Danica«.

³ Isto, str. 55–57.

⁴ Vidi Dr Petar Karlić, *Kraljski Dalmatin (1806–1810)*, Matica dalmatinska, Zadar 1912. Usp. i Horvat, *nav. djelo*, str. 64–67.

⁵ Ferdo Šišić, *Biskup Štrosmajer i južnoslovenska misao*, Srpska književna zadruha, Beograd 1922, str. 79–80 i passim.

⁶ Matija Murko, *Milivoj Šrepel*, »Ljubljanski zvon«, 1905/XXV, 7, 428. Nekrolog je objavljen u tri nastavka (Brojevi 5–7), ali postoji i separat.

Poznat je u hrvatskoj književnosti završni prizor iz romana Ksavera Šandora Gjalskoga *Osvit*. Gaj i njegovi oduševljeni suradnici nose prvi broj novina »prvomu i najslavnijemu pretplatniku, našem starcu Jan-ku!« I kad uzbuđeni, radosni grof Janko Drašković uzima u ruke publikaciju koja simbolizira ilirski, hrvatski preporod, svi prisutni svjesni su veličine časa:

»A napolju već je zimski dan svitao. Na vedrom hladnom nebu januarskog jutra utapljalo se carstvo noćnih zvijezda u rujnom moru zore, – jedna je samo visoko na istoku jošte svijetlila jasnim sjajem i djevičanske svoje trakove šiljala dalekoj zemlji.

– Naša je zvijezda na nebu! – klikne Gaj i pokaže rukom na Danicu.

I sve je obujmilo neko sretno i sigurno čuvstvo, kao da su gledali u sjajnoj zvijezdi jutarnjici poruku samoga božanstva. U dušama im je govorilo da je osvít boljih dana domovini i narodu zarudio.«⁷

Od početka Gajeva djelovanja do toga prizora razmak je, gledajući unatrag, svega pet godina. Da bi do tog prizora došlo, morao je Gaj započeti iz daleka, sustavno i bez gubljenja vremena. Izdati novine u to kasnofeudalno vrijeme bilo je moguće samo uz »previšnje dopuštenje« vladarovo. Moliti dopuštenje imalo je smisla samo ako postoji čitalačka publika. Publika se mogla stvoriti samo ako se izgradi jedinstven književni jezik. Jeziku je, za njegovo normiranje i usavršavanje potreban pravopis. Kao i uvijek u ovakvim slučajevima, životopis Gajev odista se istraživaču ukazuje kao put na kojemu je svaki korak smišljen i odmjenen. Još od đačkih dana, kad je počeo opisivati zavičaj, njegovu prošlost i drevne uspomene, kad je namršteni cenzor Klohammer, i ne pogledavši rukopis, odbio mladog pisca uz napomenu: »deranom se učiti lekcijam, a nije pisati knjiga«,⁸ spoznao je Gaj dvije istine: »da narodu ništa ne treba onako kano povjesnica«,⁹ i da se ne valja obzirati na nevjericu i sumnjičave sudove koji će ga pratiti u njegovu radu. Pa kad kao gradački student iskompilira »vremenorednu povjesnicu kraljevine Hrvatske« i pokaže je profesoru Adalbertu Mucharu, podrijetlom Hrvat, ovaj mu savjetuje da rukopis odmah baci u oganj, jer povijesni sud zahtijeva kudikamo više zrelosti i znanja negoli ih on ima. Rukopis je Gaj možda i bacio, ali je onu drugu, mnogo važniju napomenu dobro zapamtio. Do te mjere da je od nje načinio životni program: »Pa gdje vam je jezik književan na kojem biste mogli s pošljerkom na svijet izdati knjigu svoju?«¹⁰ Odjednom se Gaj, od improviziranog povjesničara pretvara u ne manje improviziranog filologa. Ali, talentu i volji pomaže ovaj put povijest. U Hrvatskoj i Slavoniji, zaključuje hrvatski Sabor 1827, učit će se mađarski jezik kao obvezatan. Ideje kojima se Gaj zanosi pale su tako na najnižu točku. Logika povijesti uvijek je takva: depresije radaju vla-

⁷ Ksaver Šandor Gjalski, *Osvit*, Sveukupna djela, Zagreb 1914, str. 322.

⁸ Vidi Gajev *Ujekopisni nacrtak*, u djelu Velimir Gaj, *Knjižnica Gajeva*, Zagreb 1875, str. XXII.

⁹ *Isto*, str. XXIV.

¹⁰ *Isto*, str. XXV.

stite negatore: dotakavši dno, Gaj se, kao dobar ronilac, od dna odbija i vraća prema površini, gore, gdje se nazire danje svjetlo. Isplivati, izroniti, disati slobodno, to je sad Gajev program. U tu je svrhu dobro sve, čak i – poezija! Svi navodimo značajne i dramatične, muževnom tugom ispunjene stihove Pavla Stoosa *Kip domovine vu početku leta 1831*, objavljene kasnije u trećem broju »Danice«, 24. siječnja 1835. A Gaj je, pune tri godine prije Stoosa, upozorio na nehaj Hrvata prema svom jeziku, pet godina prije njega zakričao »vu pustini horvatskoga slovstva«. Stihovi su nezgrapni, dugo su ostali neobjavljeni, ali vrijedni da se spomenu:

*Čujte, čujte braća čudne stvari,
 Čudni su vam susedi Madžari,
 Ah, jaj, gdje su vre Horvati stari,
 Gdje su kad se domovina kvari?
 Nedajte se v kusnice zapreti,
 Nedajte slobošćine satreti!
 Rajši ćemo složno skupa vmreti,
 Nek si damo jezik naš zatreti...¹¹*

Mucharovo upozorenje postaje Gaju sve važnije i sve sadržajnije. Domovina nije zavičaj, ona je mnogo šira i prostranija: nje čak ima i izvan Austrije. A već na području Trojedine kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije koliko dijalektalnih i pravopisnih razlika: tri dijalekta i najmanje dvostruko toliko pravopisa. Pravopisne razlike kadre su udaljiti i čitaoce istog dijalekta; jedinstven pravopis približit će i čitaoce različitih dijalektalnih područja. Plod tog uvjerenja jest *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja poleg mudroljubneh, narodneh i prigospodarneh temeljov i zrokov*, objavljena u Budimu 1830, hrvatski i njemački usporedno. Dvadesetjednogodišnji mladić postaje idealom najmlađe generacije. Pa kad se početkom siječnja 1832. u Vukotinovićevoj kući u Zagrebu održi sastanak na kojemu je raspravljano »kako da se narod iz kulturne i političke tromosti, upravo mrtvila, probudi i na viši stepen književne izobraženosti podigne«,¹² glavnu je riječ – sasvim prirodno – imao neodoljivi, zanosni Gaj. I tu je, kako svjedoči Vakanović, donesen zaključak da se »na bazi rimsko-geografičnog, i također tada etnografičnog imena za sve narode Južnih Slavena uvede dijalekt štokavski pod imenom ilirskim, s Gajevim pravopisom, kako bi se narod hrvatski, slovenski, srpski i bugarski na liberalnom temelju političke slobode i neovisnosti u okviru imena ilirskog ujedinili nastojao.«¹³ Na tom je sastanku, po svojoj prilici sazrela spoznaja da se mora pokrenuti glasilo koje će te ideje rasprostrirati po velikom ilirskom prostoru. Na dan 31. ožujka 1832. potpisuje Gaj molbu županijskoj oblasti zagrebačkoj da mu se dopusti izdavanje novina, jer u nas nema ništa što bi se odnosilo na Domovinski Je-

¹¹ Navedeno prema djelu Josip Horvat, *Ljudevit Gaj*, Nolit, Beograd 1960, str. 37.

¹² *Isto*, str. 64

¹³ *Isto*.

zik i promicalo njegovo izgrađivanje («quod ad Lingvam Patriam, ejusque culturam promovendam spectaret»¹⁴). Stoga je on odlučio izdavat i novine pod imenom »Danicza Horvatzka, Slavonzka i Dalmatinzka«. Odgovor kraljevskog konsilija iz Budima zahtijevao je dokaze o Gajevoj spremnosti za pothvat, pa je Gaj priložio potvrde da je rođeni Hrvat i da poznaje hrvatski jezik, a to je posvjedočio i »izvornom raspravom o hrvatsko-slavenskom pravopisu, na materinskom i njemačkom jeziku« («originali Dissertatione de orthographia Croatico-Slavica materno et Germanico sermone compillata». Priložio je i oduševljenu preporuku krapinskog magistrata, o potrebi izdavanja hrvatskih novina, a uz to i nacrt,¹⁵ značajan za razumijevanje svog pothvata:

»Osznova Novin Horvatzkeh, kotere vu Zagrebu pod napisom: Danica Horvatzka, Dalmatinzka i Slavonzka, izhadjale budu«.

»I. Dogadjaji novi, iliti novine politichke, najmre

1. vich Vsza celoga szvéta nova pripetjenja na orszagov vezdashni i bivajuchi ztalish zpadajucha vu obehinzkom.

2^{och} vu oszebnom pako vsza oszebita na trojjednu domovinu szlishajucha naredjenja, chini i prigodjenja, kakti vszi znamenitejsi dogovori i odluke nashih orszachkih zborov, ter izteh tulikajshe varmedjinzkih zpravisch, vojnoga ravniteljstva verlejshe naredbe, koje bi sze mozbit nashih jedenajzt granicharzkih polkov iliti regimentih dotikale.

II. Dogadjaji ztारेjsi, ili vnogoverztnе pripovezti domacheh pripechenj i chinov iz ztारेjshega vremena, kakti

a) Zpiszi poszebnih oszebujneshih dogodjajev, to je to chinov i pripechenj, kak takajshe celih zkupa dob iz obchinzke pripovezti i dogodjajev.

b) Popravljenja i razlosenja dvojmbenih, ali josh zadozta ne oszvetlanih dogodjajevnih zapiszov i bileskih ztareh piszcev.

c) Pretreszanja ili razszudbe i zvedjanja zverhu poszebnih ztranjzkih i delov ztारेjshega nuternjega dogodjajstva nashih orszachkih pravich zapovednichtva i domoszlavnoga vlaztnoga zakona (Constitution).

d) Poszebni zpomenki iz negdashnjega dersavnoga Horvatzkoga vladanja gledech na orszachke i dvorzke chazti na krojenje právd, na domovine obchinzko gozpodarstvo, na szude iliti delenje pravich, na policiju, na penesztvo i vojachtvo.

e) Napervoztavki iz vszeslavenzke, navlaztito pako domache ilirzke obrasenzozi, razszvetjenozi i vzdelanozti dogodjajstva kaj drugi od nas pishu, kak vu obchinzkom tak navlaztito zverhu poszebnih znanoztih i umetnoztih, iliti navukov i zanatov, zverhu negdashnjih vojuvanja nachinov, zverhu cele zadnjich narodne marljivosti tak poljzke. kak i varashke

¹⁴ Đuro Šurmin, *Početak Gajevih novina*, Rad 162, JAZU, Zagreb 1905, str. 112.

¹⁵ *Isto*, str. 113.

to jezt meshterzke i tergovachke vszega naroda Szlavenzkoga, najmre pak Ilircev. Nadalje: njihovi ztarinzki obichaji, navade, shege, verozakonztvo i cirkvenztvo i t. d.

f) Ogledavanja na dogadjaje oneh krajev, kateri negda k Horvatzkoj¹⁶ Dersavi szlishali jeszu, kakti Horvatzka Turszka, Medjimurje Chakovo itd.

g) Zpomenki iz obchinzkoga Dogodjajev Vugerskoga i Auztrianzkoga¹⁷ od vremena Horvatov z Kraljem Vugerzkim zaveza.

h) Zpiszi sivljenja i znachajev iliti karakterov oszebuJNIH Horvatov, Szlavoncev i Dalmatinov, kak takajshe drugih bratov Szlavenzkih, ako, i na koliko za szvoj narod siveli jeszu.

i) Rodoszlovni zpomenki zverhu ztarih, znamenitih plemeniteh Horvatzkih rodin, koje budi izmerle jeszu, ali josche siveju.

j) Ztalztvene (statistische) razprave vezdashnjega i presheztnoga vremena.

k) Poveztno-zgledopiszni naszloski (Aufsätze).

l) Ostrozpitna zvedjanja zverhu zviralsch Dogodjajztva Trojjedne Domovine, zverhu ztarih zpomenikov (Denkmäler) vszakoverztnih, novac, cimerov iliti gerbov, napiszkov ili upiszov, liztin (Urkunden), to jest diplomov itd.

m) Poszebne vasne liztine iz domachega Dogodjajztva z pridanem potrebnem raztolmachanjem. Obznanenja iz pizmozhranisch iz vasneh rukopiszov iz zevszema redkih ztarih knjig.

n) Izvadki ili iznetki iz stranzkih piszcev, kateri nashe dogodjajztvo oszvetluju.

III. Piszmeni naszloski iz obchinzkoga naravoznanztva, z'njihovim vszevdiljnim prilagadjanjem k' poljodeljztvu, umetnoztjam, zanatom i mestrijam, z' ozirom oszebuJNIH na hasznovitozt obchinzku i vabechu vugodnozt, na vlaztito

a) Zverhu predmetov iz fizikalzkoga zemljopisza, iz Orszag- i naravoznanztva, iz zemljoznanztva, i zemljoszlovja.

b) Izvadki znanjavredni iz dobrih naravoznanztvenih, putozpiszneh i t. d. knjig. koje sze budi zaradi tudjega ili ztranzjkoga Jezika, ali pak poradi szvoje oszebuJNE drasine redko kde nahadjaju.

c) Oglaszi oszebuJNESHih novih nasheztiH vu troji narave vlazti najmre sivine, raztlin, i rud.

d) Objavljenja novoizdaniH vasnih knjig i krasodèl iz naravoznanztva.

e) Nove nashezti ali pobolshice vu tehnicki luchbi vu Mekaniki, i vu ladanjkem Gozpodarztvu.

IV. Iz krasznoga Szlovztva piszmeni naszloski kakti:

a) Okuszi iz domache Ilirzke vitije vszake verzti.

b) Dobri prenezki iz drugih jezikov, najmre pako iz Szlavenzkih narrechjih.

¹⁶ Sa strane olovkom »Murodravzko medjimorje«. (Šurminova primjedba)

¹⁷ U prvom konceptu »Rakuszkoga«. (Šurminova primjedba)

c) Ztranzjke i domache pripovezti, bajke, szlichni putopiszi, opiszi vezdasnjih Szlavenzkih navlaztito ilirzkih obichajev i navád.

d) Naszloski zverhu umetnozti i szlovztva, kak vu obchinzkom, tak navlaztito zverhu domachih.

Ovakova pizmena dela v' nashe domorodne Novine ne budu sze toliko zaradi toga prijemala, da Danica nasha chaszovnica ili vugodna zabavnica postane, koliko, da sze preshtimaju vrednim Domovine Szinom zteza odpre, plode domorodne razumnozti szvoje lahkim nachinom, vszem bratom Szlavenzkoga Roda na vsivanje i precenenje napervoztaviti, da sze tak dober vkusz vszega lepoga i krasznoga pri nasz z' tim bolje vkorenjen hitro razploditi i razshiriti bude mogel«. ¹⁸

Program je bio gotov, volja je bila pripravna, ali se stvar vukla i mirovala u mrtvim rukavima administracije. Dopis kraljevskog konzilija od 14. svibnja 1833. saopćava mu kako nema zapreke da se dva puta tjedno izdaju novine, samo nek se ne have politikom. Time je praktički izdavanje književnog lista bilo dopušteno. ¹⁹

Gaj, međutim, na prvo mjesto nije stavljao ni povijest, ni filologiju, ni kulturnu akciju; odnosno, ako i jest kulturu visoko cijenio, znao je vrlo dobro da bez političkih pobjeda nema ni kulturnih. Stoga je sva svoja kulturna nastojanja podredio političkima, pa i kulturne novine želji i potrebi da se pokrenu političke. Sad se obraća izravno kralju s molbom da mu se dopusti izdavanje političkih novina, obećavajući da će one spriječiti širenje tuđih publikacija koje ruše ugled države i vjere, te potiču na razuzdanu slobodu, na prezir vjere i morala. On će se tomu morati opirati u svojim novinama, jer ga veže objavljeni program. No i tu Gaj odaje svoje osnovne nakane, želju da zahvati šire od Trojednice, spominje i Bosnu, možda u prikrivenoj namjeri da cara ²⁰ udobrovolji kao i njegov omiljeli Vitezović (koji je cara Leopolda, što skide glave Zrinskom i Frankopan, pozivao da umjesto kralja Rame i Bosne uzme jedinstveni naslov Croatiae Rex Gloriosissimus) primamljivom perspektivom okupiranja Bosne, kako je to pola stoljeća kasnije Austrija i učinila: »Quod in specie Ephemerides Croatiae Altissimos Ordines Paternasque Dispositiones in meridionalibus Patribus Imperii promptissimae sparsurae, respectu praesertim Bosniae incolarum, quibus, cum nullam praeter Croaticam lingvam caleant, nec ulla unquam bene organizati Status idea innotescit, et qui multo plus ob culturae mediorum, quam boni genii defectum nostris confiniis apprime infesti vicini sunt, optimo cum successu in ipsius adeo securitatis publicae incrementum cooperaturae sint.« ²¹

¹⁸ Šurmin, *nav. djelo*, str. 114–116.

¹⁹ *Isto*, str. 119–120.

²⁰ *Isto*, str. 120.

²¹ *Isto*, str. 120–121.

Kralj je konačno, na prijedlog ministra Sedlnitzkog, 9. srpnja 1834. izdao odobrenje za novine, a kako je za književni list odobrenje već postojalo, mogao je Gaj 20. listopada iste godine objaviti svoj historijski *Oglasz*. Tekst je, u širem smislu, Gajevo djelo, ali su na njemu radila i tri njegova bliska suradnika: Ljudevit Vukotinović, Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić. Koliko je Gaj bio oprezan pokazuje i pravopis proglaša. Dok su Vukotinović i Babukić pisali novim, njegovim pravopisom, Gaj preuzima uglavnom Mažuranićeve misli i stari pravopis, držeći se uvjerenja da je za početak bolje odreći se i vlastitoga djela, kako bi se ono kasnije uspješnije provelo. Mažuranićeva je i invokacija: »Svitloj i Priposhtuvanoj Gospodi svakoga stalisha, od slavnoga Naroda Slovin-skoga u juxnima stranama, kakoti Dalmatincom, Dubrovnicanom, Istrianom, Primorskim Horvatom i ostalim nashega Roda i Jezika Ljubite-ljem lipo Pozdravljenje.«²² Mažuranić je, očito, pod dojmom Kačića. Gaj, međutim, preuzima konstrukciju tog proslova, ali ostaje kajkavac: »Szetloj y Prepostuvanoj Gozpodi vszakoga Ztalisha y Reda szlavnoga Naroda Szlavenzkoga vu jusneh ztrankah, kakoti: Horvatom, Slavonc-zem, Dalmatinom, Dubrovnichanom, Szerblyem, Krajnczem, Stajerczem, Korushczem, Iztrianom, Boshnyakom, ter oztalem Szlovenzem, vszem zadnyich Roda nashega y Jezika Lyubitelyem y Zavetnikom lepo pozdrav-lenye!«²³ Dovoljno je usporediti ta dva teksta pa ustanoviti Gajev na-čin djelovanja. Gaj dopunjava Mažuranića, koji piše iz aspekta Zagre-ba, odnosno uže Hrvatske. Nasuprot tome, Gaj prvo spominje Trojedni-cu, Hrvate stavlja na prvo mjesto, a zatim baca pogled na sve četiri stra-ne: prema Istri, koja je tada izvan Trojednice, prema Sloveniji, koja je također u preporodnom gibanju, prema Bosni, koja je pod Turcima, i prema Srbiji, koja se upravo osamostaljuje. I dok Mažuranićeve »južne strane« znače odista hrvatski jug, u odnosu na Zagreb, Gaju je to cijeli južnoslavenski prostor koji se on još ne usuđuje nazvati ilirskim, kako je to bilo zaključeno na prvim sastancima, ali koji će to ime dobiti već u drugome godištu »Danice«.

Koliko je oduševljenje izazvao u hrvatskim stranama taj Gajev *Oglasz* govori i pismo Ivana Turkovića, 70-godišnjeg župnika iz Kra-ljevice, pisano u ožujku 1835. Dokumentat značajan iz više razloga: po-kazuje kako su Gajeve ideje našle odjeka i u najstarijoj generaciji; go-vori o sasvim jasnoj jezičnoj svijesti tog narodnog župnika koji svoj je-zik naziva hrvatskim; ortografijom to pismo bjelodano dokazuje potrebu Gajeve reforme; konačno, stari Primorac predlaže Kanižlića kao uzor budućem poljepšanom i očišćenom jeziku hrvatskom, a to je još jedno svjedočanstvo da je relkovićevesko-kačićevski standard²⁴ već u predga-jevsko doba bio doživljavan kao najpouzdanije rješenje.

²² *Isto*, str. 122–123.

²³ *Isto*.

²⁴ Dalibor Erozović, *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb 1970, str. 138–141 i passim.

Perill. ac Spect. Dne!

Koliko Radost, i Vesselye u mojemu Nuternyomu obchutio jessam, kada vidih Oglassenje od Vas Spect. Dne ucinyeno, da po Privisokomu Dopuschienju hochie Danicza u materinskomu nashemu Jeziku na Svitlo dochi, nije meni moguchie zadosta izpissati – jerbo ja kako Horvat Primoracz, rodjen u Segnu mnoga Lita mnoge Godine cvilih, da na nassima Stranami od nassega Materinskoga Jezika nimamo Covika, kojibi tuliko srichian mogal biti, da ovi nas po sve izgubljeni horvacki Jezik (izvan Bosne, Slavonie, i Albanie²⁵) je skoro zakopan, i za nis derxan, a naiskolije pako na ovimi Morskimi Stranami, iz uzroka da od Jezikov Inostranskih je pridoblyen, i za Nemar derzan, a to jedan nas lipi, bogati, i obilni Jezik, koji od Adrie Mora redom svukoliku xemlyu svoji do Puccine mrazne Ledom. Uzjigralo vindar je moje serce, kada vidih Vas (Spct. Dne) nadahnyeno ovalikom Skerblyom, ali za Svom Poniznoschiom molim, oprostite meni Starcu od 70 Godina da se podstuplyam Vami rechi, da u pervimi Vassimi Novinami nevidim zadosta oxivlyen, i povrachien nas Slovinski Jezik, buduchi zmissan (potepen) mnogo Besjaskim, aliti Zagrebackim Nadstavkom (Accentus). Za odtribiti, i popraviti ovo Pomainkanje, oprostite, davam cinim Uspomenu, za bolye Ocistenje ovoga Jezika, a Vassu vachiu Cast, da bistese dostojali sluziti u napridak nacinom Govora (Dialectus) kojega uzderzi kniga imenovana *Kamen pravi Smutnje velike* Antona Kanislichia iz Poxege, a u Osiku natisniena (gedruckt) Godine 1780. Imamo izvisse u ovoi Segnskoj Biskupi *Schiavet* horvacki, a to Molitve, Epistole, Evanjelja & &, kojima sluziduse Redovnici, i Plovani Sve Biskupie u Svoimi Cerkvami pri Obsluxavaiju Svetkovinah i priblixavase mnogo dobromu horvackomu Jeziku. Ove knige, a naiskolije receni *Kamen pravi* more sluziti za Peldu (Izglied) Govora, u Vassim Novinami, takojer i nyegov nacin uredna Pisanja (Ortographia) Ima i drugih dobrih horvackih kniga u Slavonj, a to Pripovidanja (Conciones). Ovomu dakle nacinu Govora, pridruzite Jednakostiom Vassu Danicu, za ovako u Napritak podprenie obderzati Liubitelye Vassih Novina.

Verhu Svega pako Obchinska Skerb Svih bi morala biti, dase jedna Gramatika svojim Dostojanstvim Sloxi za bolye okolistno skladno Vladanje toliko dobra Govorenja, koliko izpravna Pisanja. Vi jeste Pono vitegl Jezika nakanili biti, budite dakle i Dokoncitegl ove xelyne Sverhe za Oxivlienje, i Obderxanje nasega Jezika horvackoga.

Dopustite izvisse da Vami recem, da ove naše Strane pridrujujeduse inostranskimi Jeziki – a to pri Moru italianskomu, takojer u horvackim, i krainskima Stranami nimackomu Jeziku, i zato zadovoljnije stctijeduse Novine (Zeitungen) italianske, nimacke, francuske & & nego horvacke.

²⁵ Južna Dalmacija, između nekadašnjeg teritorija Dubrovačke republike i Bojane nazivala se mletačkom Albanijom.

Iz ovoga Uzroka xelim, da Vi sada iz Pocetka, doklam dobar Govor horvacki uredise, ne Novine potpunoma iz drugih Novin izvedene, nego Historie, i ostala verstna Dugovanja za jednu Godinu Dana truditesse na Svitlo dati, da ovako Liubitegli Vasse horvacke Danice neodaleciduse, nego eto visse k-sebi pridružite, na koji nacin vechie koristi nadatise imate. Veruite mojemu istinskomu Sercu i visse negovorim.

Obbmus Servus
Joan: Turkovics²⁶

Razumljiv je sad opći ushit hrvatske javnosti nad pojavom »Novina« i »Danice«, jasna je sad i navedena scena iz *Osvita*. Svjedoče to i oduševljena pisma prvih »Daničinih« čitalaca i suradnika. Poznato je pismo što ga mladi Ivan Mažuranić iz Szombathelyja piše bratu Antunu;²⁷ poznata je i njegova zanosna pjesma *Primorac »Danici«*, objavljena u drugom broju, pjesma koja je autoru donijela prvi honorar u modernoj hrvatskoj književnosti. Poznato je i pismo, objavljeno u 5. broju »Danice« što ga mladi Mato Topalović piše Gaju iz Beča.²⁸ Manje je poznato, ali neobično vrijedno pismo Ivana Stankovića, pisano u Djakovu 6. veljače 1835. Nekadašnji Gajev kolega iz Pešte spominje kako mu je »uvik sveta bila uspomena na to blaxeno vrime, koje veoma berzo u lipih govorih o nashoj narodnosti probavismo.«²⁹ Ali je još značajnije da i on vidi jedinstvo Trojednice: »Novine mlogo obilaze iduch kroz ostalu Sloveniu, dok k' nami Ilircem (Dalmatincem i Slavoncem) dodju. Mogle bi prikim putem bolje se k' nami priblixavati, i istim lashnje, ko shto su tri kraljevine, i tri puka u jedno serdce i dushu sjediniti.«³⁰ A nije bez značenja i njegova spoznaja o vrijednosti narodnoga, pučkoga govora: »Il shta hasni, nas toboxe naucsne, od ostalog naroda kroz jezik odluciti [rastaviti]? Virujte mi da prosti nash svit bolje i csistie govori nego svi mudracsichi nashi. Sad se ljudi mucse i kine dok koju ricsicu skuju i sloxe da jim se glava razgari, a neche da pervog prostaka zapitaju, koji bi jih sasma naucsio. *Scrbliji pishu, Ruske ricsi krađu. / Ni se csudit, – jer serbski neznadu.* – Alli neka jih! nek idu kud koji hoche – moxebit chemo se opet gdi sastat. – Texje je csoviku popustit neg zametnit.«³¹

²⁶ Josip Horvath i Jakša Ravlić, *Pisma Ljudevitu Gaju*, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 26, JAZU, Zagreb 1956, str. 469–470.

²⁷ Vidi Tadija Smičiklas, *Ivan Mažuranić*, u *Spomen-knjizi* Matice hrvatske, Zagreb 1892, str. 103.

²⁸ Dr Velimir Deželić, *Pisma pisana dru Ljudevitu Gaju i njeke njegovi sastavci*, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 6, JAZU, Zagreb 1906, str. 227–230. O tom pismu vidi i niže. Na žalost, Deželić je svoj posao obavio vrlo loše pa njegova čitanja valja uvijek kontrolirati s izvornicima.

²⁹ *Isto*, str. 428–429.

³⁰ *Isto*.

³¹ *Isto*.

Posebno je značajno pismo što ga 5. ožujka 1835. po primitku »Danice« Gaju upućuje Pavao Josip Šafarik, jedan od onih što su, uz Kollára,³² najviše djelovali na Gajevu orijentaciju. Šafarik smatra da je za djelo kojega se on prihvatio, potrebno pedeset pa i stotinu godina:

»Veoma je pohvalna vaša tolerantnost u Danici. Odista je to i pomirljivo i prijateljski naporedo objavljivati ilirski i hrvatski [Šafarik misli štokavski i kajkavski], to će stvari koristiti. Naša je rascjepkanost najviše kriva našim nesrećama. Morate oprezno na to ciljati da se potreba novog općenitog ilirsko-hrvatskog pravopisa općenito i prizna. Pustite da to (u člancima) i stranci, i drugi zahtijevaju, kao naprimjer bečki dopisnik [misli na spomenuto pismo Mate Topalovića]. Na stapanje književnog jezika ne smijete ipak još uvijek pomišljati, inače pokopat ćete svoje djelo! Ne, tako brzo to ne ide. Najprije zajednički pravopis – a onda možda, nakon 50–100 godina dalje! – Inače, može se raditi na približavanju u sporednim stvarima, u stilu, izrazima itd.«³³

Šafarikovo oduševljenje i u isto vrijeme pesimizam najbolje govore o domašaju i vrijednosti Gajeva djela. Ako i nije Šafarik mogao hrvatske prilike poznavati koliko Gaj, ipak je vrlo dobro znao kako je teško provoditi i pravopisnu i jezičnu reformu u isti mah. Možda ga je obeshrabrivala i tvrdokornost antivukovaca u Vojvodini (poznata mu iz boravka u Novom Sadu), možda mu se širina Gajevih zamisli činila nerealnom. Kako bilo, Gaj je pokazao mnogo više takta i vještine negoli bilo tko drugi od njegovih suvremenika. Oduševljeno pismo Mate Topalovića, koje i Šafarik spominje, toliko povoljno po Gaja, Gaj je, doduše, objavio u »Danici«, ali skraćeno i ublaženo, jer mu je mnogo više bilo do cilja nego do toga da odmah na početku objavljuje svoje pohvale. A ne bi se moglo reći da su mu bile mrske, jer je dio pisma preinačio u svoju korist:

»Povratjam se Gospodine k Vama. Kada ste proshaste godine ovde bili, razgovarali smo se ustmeno o popravljjanju pravopisanja nasheg. Zaista nishta potribnieg' za obche knjixestvo, kanoti naj glavniu izobraxenja stranu. Brez jednog' pravopisanja k sverhi nedojdosmo, brez sloge nikada, nikada prave i postojane ljubavi. Nemam vam kad' od ove stvari obshirno moje misli popisati. Vi vech jurve znate, kako ja na sve kod sada obicsajne Ortografie merzim, ne shto nebi valjale, vjerujte mi, da je jedna med nami, kojom bi svi zadovoljni bili, makar naj gorja bila, nebi se ni javio, al' ovako jednostranost ne mogu terpiti. – Ja sam Vas nagovarao, da odmah s Vashom popravitom – ne novom kako mnogi nesmotreno misle – pocsmete: – Ja bi i sam rad, rekli ste, ali moram navadnom, jer se neusudim nikakove premembe, makar naj bolje sam pose uvoditi.«³⁴ A u izvorniku glasi završni odlomak: »Ja sam Vas nagovarao, da odma s popravitom – ne novom, kako mnogi nesmotreno mi-

³² Za utjecaj Kollárov na Gaja potvrde su brojne. Dovoljno je pročitati što sam Gaj piše u *Ujekopisnom nacrtku*, str. XXIX (vidi bilj. 8)

³³ Građa 6, str. 186–187. Izvornik njemački, prijevod naš.

³⁴ »Danica«, I/1835. 5, 19, 7. siječnja [= veljače!].

sle – počmete: ja bi i sam rad, rekli ste, al nemogu, moram starom, jer se ne bi inače nitko pridbroio. Tud leži zec!«³⁵ Gaj, s jedne strane, u izmijenjenom tekstu, ističe svoju zaslugu za pravopis [naziva ga »svojim« a ne »popravitim«], s druge strane izostavlja napomenu o pretplatnicima »Danice«, da ih ne bi izravno apostrofirao).

S »Danicom« i »Novinama«, Gaj odjednom postaje središnja ličnost ne samo hrvatskog nego i uopće južnoslavenskog kulturnog zbivanja. Ono za što je Vuku bilo potrebno više od dva desetljeća i cijela biblioteka objavljenih knjiga postizava dvadesetpetogodišnji Gaj takoreći preko noći. Njegova je redakcija u Zagrebu, glavnom gradu Trojedine kraljevine, oslanja se dakle na političku i nacionalnu tradiciju jednog naroda koji se upravo preporuča novim idejama. Šest stotina primjeraka »Danice« svakog tjedna odlazi, polijeće u široki svijet gdje ih dočekuje čitateljstvo najmanje četiri ili pet puta veće. Pa ako oni koji čitaju »Danicu« i nisu svi uz Gaja, najmanje tisuću probranih, naobraženih i najdalekovidnijih svakako je uza nj. Gaj nema vremena, njemu se žuri, svjestan je da je povijest s njim. Pedeset, stotinu godina Šafarikovih? Tko će toliko čekati. U 17. broju »Danice« od 2. svibnja 1835. počinje Gaj objavljivati svoj znameniti članak *Nima domorodstva prez lyubavi materinzkog' jezika* koji je zapravo nekrolog i starom pravopisu i kajkavskom dijalektu kao književnom: »... shto pokihdob iz narodnoga duha neizhadya, narodu nigdar na haszen dospeti ne more. Takvim nachinom mogli szmo na to dojtj, da sze je onomu, koj nije med teszne medye szvoj knyisevni jezik ztizkal, zpochitavalo, da nezna horvatzki; takvim nachinom mogli szmo na to dojtj, da vszaki miszli, da vre chizto dobro narodni jezik govori, ako szamo tuliko zna, kuliko sze je od szvoje dojke ili pesztinye nauchil; otkud biva u malom, da zna Zagoracz zagorzski, Podravacz podravzki, Primoracz primorzki, y t. d; a zkoro nijedan, iz tuliko razlichnih nachinov y temelyev zeztavlyeno narechje horvatzko.«³⁶ Kočka je bačena, novi se pravopis uvodi sve upornije, a 29. brojem, od 25. srpnja 1835. »Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka« pretvara se u »Danicu Horvatsku, Slavonsku i Dalmatinsku«, premda je već 28. broj čitav (osim glave, dakako) pisan novim pravopisom. Za što je po Šafarikovu računu valjalo utrošiti 50 do 100 godina, Gaju je trebalo svega šest mjeseci. Još daljih šest mjeseci i 2. siječnja 1836. natpis se ponovo mijenja: »Danica ilirska«; a jezik je sad štokavski: posao od jednog stoljeća obavljen je.

Imajući »Danicu«, Gaj je raspolagao najmoćnijim sredstvom širenja vlastitih ideja i jačanja narodne svijesti. Kad se u Požunu počela razgarati jezična borba, kad su Mađari već mislili da je uvođenje mađarskog jezika u Hrvatskoj gotova činjenica, piše Gaj u kolovozu 1835. statistički članak *Naš narod*. Mi Hrvati nismo sami, mi smo dio najveće narodnosne

³⁵ Građa 6, str. 229.

³⁶ »Danica«, I/1835, 18, 71, 9. svibnja. Članak je objavljen u pet brojeva, od 17. do 21.

skupine u Evropi, ne moramo se dakle bojati. A do svega toga dolazi Gaj, kako sam kaže, »jezikoslovnim načinom«; to je smisao njegove *philologiae in actu*, to je kultura u službi narodne borbe .

»Na jednoj polovici Europe leži goropadne velikoće oriaš. Njegovo teme kuplje se u sinjem morju Adrie; a njegove goleme noge upiraju se kroz severni led i sneg na zidine Kininske; u krepkoj, kroz serdce turskoga carstva spruženoj desnici nosi Cerno morje, a vu levoj kroz serdce Nemačke zemlje raztegnjenoj ruci derži Baltik. Njegva glava jest srednja Ilirska, ovenčana cvetjem toploga juga; njegova persa, Vugerska; grudi planine harvatske (karpatske); njegovo serdce je pod starimi Tatrami; njegov želudac ravnina Polska, a terbuh i noge neizmerni prostori Ruski. – I taj oriaš jest naš narod, – narod vu Europi najvećji, – narod Slavjanski; jerbo kosti i meso toga goropadnoga tela jesu bratja Slavjani, a Kerv, koja ovo golemo telo oživljuje, jest jedna kerv naše matere Slave, to jest jedna narodnost Slavenska.«³⁷

Da to objavi, bez »Danice«, Gaj bi morao pisati bezbroj pisama, neprestano putovati, govoriti s nizom ljudi, i još uvijek bilo bi pitanje koliko će sugovornika uvjeriti. Ovako, nošene javnim, periodičkim glasilom, njegove su ideje dobivale drugačiju snagu, imale su ugled koji je počinjao zadobivati značajke nepobitnoga.

I kad se nalazio izvan Zagreba, Gaj je praktički uređivao »Danicu«, preko najvjernijih suradnika, Dragutina Rakovca, Ljudevita Vukotovića i braće Antuna i Ivana Mažuranića. Značajno je u tom pogledu pisano što ga piše »Milomu izboru domorodacah«, urednicima »Danice«, iz Beča 30. srpnja 1837. Upozoravajući da je Šafarikov članak o Černobogu u Bambergu predug i da mu je ilustracija neprikladna, on kaže da je taj broj »Danice« pročitao »tijesnom sapom«, jer »ovaka stvar može samo Nijemce ili učene Slavjane zanimati, kod nas pako, kod nezrelih nekih glavah (a koliko ih neima!) uzbuđuje najveći nesklad; popovi ćedu kazati to smardi po poganinstvu, a drugi ćedu kazati šta će nam Černobog u spodobi cucka. [...] Ja Vas sve u jedno ime zaklinjam, kormanite stvar tako da ne bude ništa iz opće ili specijalne Slavjanske historije ili Ethnografie u 'Danici' druga bo nastala su vremena. [...] Veterani naši su znali za Laudonova vremena vojevati, al danas nije dosta medju knjigama sjedeti, i misliti da su drugi ljudi ako ne sasvim slijepi, barem ćoravi. *Sit Danica ab his virgo!* [Neka Danica bude čista od toga!] ako Boga znate! sada, dok ja dojdem samo indeferent! – pomanje zabavne stvari! ja ću se žuriti. Budite moja mila braća, radite ljubljeno i složno! svaki moj korak je od najveće važnosti, usmeno mnoga! mnoga! Sve po izbor Domorodce garli celiva Vaš brat Ljudevit.«³⁸ Ništa, dakle, bez njega neka se ne radi, paziti valja, broditu oprezno među hridinama, nije dovoljno samo među knjigama sjediti, valja ići u akciju. I upravo taj spoj teoretskoga i praktičkoga, to potpuno podvrgavanje teorije

³⁷ »Danica«, I/1835, 34, str. 234 [134!], 29. kolovoza.

³⁸ Milivoj Šrepić, *Iz ostavine Dragutina Rakovca*, Građa 3, Zagreb 1901, str. 253–254.

praksi, ideje konačnoj svrsi, to je glavna značajka Gajeva: genijalna površnost koja iritira solidne umove, površna genijalnost koja se nameće jedinim sredstvom: uspjehom. Gajevi uspjesi zanose puk, zatvaraju usta onima koji su kritičniji. Otuda i prvi sukobi, s Rakovcem, s Mažuranićima, s Vrazom. Plod je tog sukoba prva veća kriza u »Danici« i pokretanje »Kola«, 1842.

Spor je izbilo i oko pitanja do kojih je Gaju uvijek bilo neobično stalo, oko pitanja književnog jezika. Dok je Vraz, romantična duša, bio zanosan poklonik narodne muze, Gaj je po naravi, po tehnicu borbe, bio etimolog, njegova je *forma mentis* bila etimološka, on je za sve morao naći etimon, – oslonac u korijenu. Kad bi ga našao, nastupao je oduševljeno i uvjeren, ojačan pokrićem etimologije. Njemu je drevno ilirstvo bilo etimon modernome; riječ Ilir vukla je etimologiju iz korijena *il*, *zemlja*,³⁹ ilirci su dakle potekli iz rodne zemlje, oni su *terigenae*, zemljani, domorodci. Etimologija njegove ideje nalazi se u ilirstvu 16. do 18. stoljeća, etimon njegova jezika, koliko god Gaj poštovao Vuka i njegovo djelo, u dubrovačkoj klasici. Vraz se pjeni, njemu su dubrovački pjesnici namješteni, talijanski epigoni,⁴⁰ dok je Gaj uvijek bio, kako to piše Matija Ban (godine 1851) Antunu Kazaliju »osobito fanatik za Dubrovčanima, kao što su skoro svi Hrvati.«⁴¹ Sukob je bio neizbježan, pogotovu što je Vrazu više do književnosti, Gaju do akcije; Vrazu do estetike, Gaju do politike. Već 1838. htio je Vraz izdavati književni godišnjak,⁴² ali je Gaj smatrao da je ilirska književna proizvodnja preslaba da ispuni dva časopisa, Vraz je pak tvrdio da se Gaj boji konkurencije. Gaj konačno popušta, poziv na pretplatu za »Kolo« razošilje on kao prilog »Danici« i »Novinama.«⁴³ Na oko, sve je u slozi, ali kad Rakovac u uvodnom članku »Kola«, prikazujući dotadašnji književni razvoj, izostavlja i Gaja i »Danicu«,⁴⁴ pomirenja više nema: Gaju su urednici »Kola« *vrag*, *vuk* i *rak*, koji su se udružili da podcijene njegove opće priznate zasluge.⁴⁵

Novi udarac još je teži: mađaroni su uspjeli na dvoru, pa se ručnim kraljevim pismom od 11. siječnja 1843. zabranjuje upotreba ilirskog imena. Pogodeni su mnogi, a najviše Gaj koji 21. siječnja 1843. mora u »Novinama« i objaviti zabranu i dati objašnjenje svojim pristašama. Tvrdi da će se njegova djelatnost ograničiti samo na područje takozva-

³⁹ To je opće uvjerenje onog vremena. Usp. što o tome kaže Ivan Mažuranić u komentaru svojoj latinskoj pjesmi iz 1837. *U slavu Antunu Kukuljeviću, Vladimir Mažuranić, Pjesme Ivana Mažuranića*, Zagreb 1895, str. 219. Tamo je navedena i literatura o tom pitanju. Usp. i nedovršen Gajev članak *Tho su bili stari Ilirci?*, »Danica«, V/1839, 10–13, 15.

⁴⁰ Primjera ima mnogo. Dovoljno je navesti samo Vrazov članak o Dubrovčanima koji se nalazi u svim izdanjima njegovih djela.

⁴¹ Citirano prema disertaciji Vidosa Janković, *P. A. Kazali*, Filozofski fakultet, Beograd 1965, str. 18.

⁴² Usp. Josip Horvat, *Ljudevit Gaj*, nav. izdanje, str. 181.

⁴³ *Isto*.

⁴⁴ Članak nema paginacije.

⁴⁵ Usp. EJV, s. v.

ne civilne Hrvatske. Nekadašnji Mažuranićev Prometej postao je sad, u okrutnom Vrazovu epigramu »il dottore d'ogni bell'arte«, »Dulcamara«, »naš Bonaparte«. ⁴⁶ Dio Vrazove gorčine valja tražiti i u Gajevoj ženidbi: četiri mjeseca prije toga Gaj je Vrazu preoteo naočitu, impozantnu, junonsku Paulinu Krizmanić. ⁴⁷ Otpali su svi atributi sa Gajevih publikacija, ostale su samo imenice: »Novine« i »Danica«.

Preostala godišta »Danice« određena su postojanjem »Kola« udaljavanjem prvih vjernih suradnika, političkim zbivanjima koja poprimaju sve vrtoglavije kretanje dok ne kulminiraju burnom 1848. »Danica« dođue nije središte hrvatske književnosti. Ona to, u izvjesnom smislu, nije bila ni do toga vremena, ali je bila njezino glavno sudište. Izuzmemo li nešto Vrazovih *Dulabija*, najveća djela književnosti ilirizma nisu se javila u »Danici«. Svi su u njoj surađivali, dakako, ali najvrednije Preradovićeve pjesme objavljene su drugdje, *Grobničko polje* Demetrovo u »Kolu«, Mažuranićeva *Smrt Čengić-age* u »Iskri«, itd. Ali je »Danica« bila početak i svjedok, zalog i poprište novije književnosti hrvatske, mjesto na kojemu se ta književnost preporodila, mjesto na kojemu se okušao njezin moderni standardni jezik. Nije slučajno da je najdublji ilirski prilog o jeziku, Demetrov članak *Misli o ilirskom književnom jeziku* objavljen upravo te godine. ⁴⁸ Naoko paradoksalno, poslije ukidanja ilirskog imena, oslobođena Gajevih pretežno političkih ambicija, »Danica« se oporavila kao književni list. Postalo je to očito kad je njezino suređivanje preuzeo Bogoslav Šulek, nastojeći čak oko njezine reorganizacije, pogotovu kad se 1845. pročulo da će Ivan Mažuranić, koji je tada živio u Karlovcu, početi izdavati njemački »Pilger« na hrvatskom jeziku. ⁴⁹ To se nije dogodilo, ali je »Danica«, zahvaljujući Šulekovu zalaganju i činjenici da Vraz nije mogao »Kolo« izdavati redovito kako je bilo zamišljeno, ⁵⁰ sve više ispunjavala zadaću koja joj je bila namijenjena od prvih dana.

Krupni događaji 1848, kad je Gaj ponovo stupio na političku scenu, kad je vodio hrvatsku delegaciju s narodnim »zahtijevanjima« u Beč, kad je bio jedan od glavnih predlagača Josipa Jelačića za bana, doveli su i »Danicu« u nov položaj. No bilo je dovoljno da se s Milošem Obrenovićem uplete u vrlo neugodnu novčanu aferu i on je prekonoc, 10. lip-

⁴⁶ [*Naš Bonaparte*], Stanko Vraz, *Pjesnička djela II*, priredio Slavko Ježić, JAZU, Zagreb 1954, str. 353–354.

⁴⁷ Josip Horvat, *nav. djelo*, str. 190–191 i 201.

⁴⁸ »Danica«, IX/1843, 1–3, 1–2, 5–8, 9–11, Zagreb, 7, 14. i 21. siječnja. Od trećeg broja »Danica« više nije »ilirska« nego ponovo »horvatska, slavonska i dalmatinska« pa je i naslov posljednjeg nastavka izmijenjen u *Misli o našem (!) književnom jeziku*.

⁴⁹ Josip Horvat, *nav. djelo*, str. 226. O tome vidi i Šulekovo pismo Gaju od 14. prosinca 1845. o reformi »Danice« (Milivoj Šrepić, *Šulekovi listovi Gaju*, Građa 2, str. 282–284).

⁵⁰ Suprotno željama pokretača, »Kolo« je izlazilo vrlo neredovito: I–III (1842–1843), IV–VII (1847–1850), VIII (1851), IX (1853).

nja 1848, politički uništen.⁵¹ Sve što slijedi nosi pečat Gajeva dugogodišnjeg djelovanja, ali Gaja nema. A kad se spusti zastor nad dramom 1848–1849, kad Gaj osjeti da su u opasnosti i »Novine« i »Danica«, on će »Danicu« spasiti ukidanjem.

Kako je i započela, »Danica« završava svoj petnaestogodišnji vijek upozorenjem o važnosti narodnoga jezika. *Smjesica* u pretposljednem broju zadnjega godišta glasi:

» – *Jezik narodni*. Jezik narodni je najdragocjenije blago naroda, naj-silnije sredstvo za obranu samostalnosti narodnje, najčistiji izraz duha narodnoga, živi spomenik njegovih čina. Narod koji ne uvažava jezik svoj sramoti samog sebe, narod koji prima jezik tuđeg naroda navaljuje na sebe teško ropstvo duševno, narod koji zaboravlja jezik svoj postaje čoporom ljudi bez čuti i života. – Nesavršeni pako i neizdjelani vlastiti jezik svoj žrtvovati tuđemu izobraženijemu, znači izdati svetinju časti svoje domovine; no mnogo sramotnije je više cijeniti tuđi jezik nego vlastiti narodni, plemenitiji, čistiji i krepči; ali jošte veće zločinstvo jest ako se vlastitom jeziku pretpostavlja jezik naroda neprijateljskoga.«⁵²

Te riječi kao da su Gajeva oporuka, odnose se i na Mađare i na Nijemce, a zvone kao upozorenje na Apsolutizam koji se približava. Gaj to ne zna, ali kao da predosjeća. I da iz općeg potopa koji se približava spasi najmilije, »Danicu«, on je obustavlja, lačajući se još jednom slike o Noi i općem potopu, nadajući se da će je tako moći obnoviti kad se jednom prilike poprave:

»Evo nas na pragu tridesetoga poljeća s ovim narodnim, u domovini našoj najstarijim listom. Kao što je od prvoga početka bio njegov pravac buditi i jačiti duh narodnosti, k većemu osjećanju poticati čuvstva, i k većemu savršenstvu dotjerivati svojstva naroda, te tako priugotavljati ih za društveno i državno preporođenje, stupajući vazda stazom slobode, tako isto unaprijeda pomladiti i okrijepiti se ima list ovaj u ovome istom prvoznačenom svome, od postanka po mogućstvu sljedovanom pravcu, koji je za njeko vrijeme mogao biti samo iznenadnim nasiljem okolnostih i ličnimi stranputicama u načinu narušen; nipošto pako u svome glavnom načelu prekinut.

Veliki događaji, koji su u novije doba malo ne svom Europom zakrenuli, drmajući žestoko stožerom svega društvenoga i državnoga stanja, zahtijevaju od nas da, ne obzirući se na ličnosti, obnovimo sile u veleznatnom poslu općinskoga izvješćivanja i u pravom upućivanju javnoga mnijenja, koje je iza novog pokreta postalo najpretežnijom polugom napretka ili nazatka, iskrenoga prosvjećivanja ili licumjernoga zasljepljivanja. – Naše su riječi vazda bile i biti će: »n a p r e d a k i p r o s-

⁵¹ Iz obilne literature o tom predmetu izdvajam samo: Antun Barac, *Slom Ljudevita Gaja*, »Ostvarenja«, NZH, Zagreb 1947, str. 227–241 i Pavel Suer, »Posao Mihošiansko Gajanski« pred gradskim magistratom, »Historijski zbornik«, Zagreb, V/1952, 85–101.

⁵² »Danica«, XV/1849, 30, 196, 23. lipnja.

v j e t a« – jerbo samo u napretku i prosvjeti stoji razvitak, za kojim smo nastojno težili i za kojim u buduće tim pospješnie težiti moramo, jer smo veće jedared, bivši zatečeni od nenadanoga prevrata, za ovo jednu samo godinu danah dosta gorko iskusili kako smo joštera od onoga zreloga duševnih narodnijeh silah razvitka koji se hoće za muževno doba života narodnoga.

Kada je meni g. 1837. prigodom preporučivanja molbe za podignuće vlastite štamparnice neki vele znameniti državnik bez obzira rekao da on za mene odvjetoovati neće, veleći da mu se ovo naše narodno djelovanje prikazuje sumnjivo i kano prevratne naravi, tad mu u kratko odgovorih ovom prilikom: kad je Noe korablju gradio, tu bijaše svakojakijeh zamjera, podrugivanja i uvredah, jer nitko uvidjao nije: na što mu na kopnu ladja; a on se ipak ne dade smesti u djelovanju svome, radeći sve javno i na bijelome danu, tako da je svaki mogo brojiti kline, koje je brvna i daske zabijao. Potop pokrije grešno lice zemlje. No jeda li je bio tome kriv Noe koji je božjim napućenjem, usprkos svima preponama koje mu bijahu nerazumnici i zlobnici u put stavljali, za sebe i svoje korablju sagradio? To neka sudi vaša blagorazumnost. – Neočekivanim odgovorom tronut, obeća mi uput i on svoj odvjat. Dokućio je potanko smisao riječih mojih da potop nije drugo nego prevrat koji će doći i bez naše narodnje krivnje, a da će na tom potopu najmanje kriv biti naš Noe, tj. novo probuđeni duh naroda, ako se za vremena na djelovanje osvijesti i lađu za sebe i svoje pripravi, da kada isteće četrdeset strašnijeh danah, ne utone sa lahkomišljenijem grešnicima, ili da ne bude prisiljen u pogibelji i zabuni hvatati se kao rob za tegljaču tuđe lađe koje god makar baš i srodne obitelji.

Koliko je već od onijeh kobnijeh, četrdeset kišovitijeh danah prošlo, to sam Bog znade; da smo pako mi još daleko udaljeni od svršetka korablje, to smo se ovo jedno ljeto dovoljno osvjedočili. Svuda osjećamo oskudicah, svuda viđamo nedostatakah. Ima dakle tu jošte dosta posla i teškoga djela, skoro bi reć početnoga. – Osvijestismo se, rastrijeznismo se. pa ćemo vidijeti da je treba tu još mnogo koješta tesati, sjećati, savijati, tvrditi i gladiti, i da imamo jošte mnogo više razloga misliti na upotrebljavanje krupnijega oruđa, negoli na tanke igle busule kod kormila, oko kojega na pučini dogodovštine narodah, račune voditi ne umije koji god samozvanac.

Premda poslovice kaže da krpež i trpež po svijeta drže, to ipak mislimo da ondje gdje je štogod domaćega, nekrpanoga postići moći, makar i malo dalje zahodeći, nevalja radi okornosti ili naprasnosti strmoglavce sunovratiti se za šarenim krpežom, za kojim uzastopce slijediti mora trpež.

Što se tiče odnošenja druževnoga, svi pravi domoroci ogorčenim srcem osjećaju da je sada u ovo – kobno doba, gdje s više stranah domovini i narodu najopasnije pogibelji prijete, gdje se čini kano da nas sve zlo podavati kani; a gdje se ujedno pokazuje nadežda ljepše budućnosti nego je ikada prošasnost bila, – da je baš sada žalibože ona bezuvjetna pogodba

kojom se jednom sve zlo ukloniti, a slatka nada oživotvoriti može tj. s v e t a s l o b o d a iz našega društva malo ne sasvim isključena, da ne rečemo, istjerana. Pod izlikom nadziranja i ispravljanja državnijeh i društvenijeh nedostatakah rastrovano je društvo naše umjetnim razdraživanjem, nemilim, dosta putah lažljivim opadanjem pojedinih ličnosti i čitavijeh tijelah i stališah, bezobzirnim i neuljudnim otkrivanjem tuđe golotinje. Jednom riječju, nije li neprestanim podstrekivanjem, klevetanjem i bijedenjem rasijan upravo onim načinom, protiv kojega prosvijećeni svijet inače punim pravom viče, pod krinkom čudoispravljenja, visokoumja i usrećenja među zavađeno društvo nalipom plodan korov zlobe, razdora, zavisti i raspre? Ovoj sve više i većma napredujućoj kugi od razjarenijeh strastih doskočiti jest zaista jedna od najsvetijih dužnosti svakoga građanina, a najviše onijeh koji oko javnosti rade; dakle i naš najpreći zadatak.

Svagdanje željno očekivanje novih političkijeh i ratnijeh vijestih, osobito onih koje se posredno ili neposredno i naše sudbine tiču, zanima općinstvo u toliko da se zabavnimi časopisi veoma malo zanimati može; zbog toga mislimo da ćemo bolje odgovoriti želji domorodnijeh čitateljah ako izdavanje Danice do mirnijeg vriemena prekinemo, i u naknadu toga politički list svaki dan, izuzamši nedjelje i praznike izdajemo, priopćivajući kadgod i zabavne članke.⁵³

Rastanak od publike i rastanak od »Danice« morao je i za Gaja, kao i za cijelo hrvatsko društvo, biti dokaz da je jedno razdoblje završeno, i da nastupa novo. Odisti, ako je Gajevo djelo uopće, »Danica« posebno, omogućilo hrvatskom narodu da spremno dočeka ta prijelomna zbivanja, ako je »Danica« bila arka na kojoj je ne samo hrvatska književnost nego i cjelokupna hrvatska nacija doplovila do tih događaja, bila je ona to još mnogo više za desetljeće koje je nastupalo. Prava je njezina zasluga u tome što je hrvatski narod osposobila za mrak apsolutizma. Zasjevši u predilirskoj pomrčini ona je, nasilno zaustavljena, svoj dragocjeni sjaj zadržala i u Bachovim tminama. Kad je bilo najpotrebnije.

⁵³ Proglas (Za »Novine« i »Danicu« od Dra Ljudevita Gaja), »Danica«, XVI/1849, 31, 199–200, 30. lipnja.